

РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ- ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Д.И.Мукумова

“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети доценти

Темирова Зохида Илхомжон қизи

университет илмий изланувчиси

Ризаева Шахноза Ашууровна

университет мустақил тадқиқотчиси

Калит сўзлар:

Психология сўзининг луғавий маъноси грекча “псюхе “жон, рух, “логос” – фан, таълимот деган маънони англатади.

Педагогика (юнонча. paidagogike) — тарбия, [таълим](#) ҳамда [маълумот](#) беришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганувчи фан.

Метод (юнонча metodos — билиш ёки тадқиқот йўли, назария, таълимот) воқеликни амалий ва назарий эгаллаш, ўзлаштириш, ўрганиш, билиш учун йўлйўриқлар, усуллар мажмуаси, фалсафий билимларни яратиш ва асослаш усули.

Технология (юнон. “techne” – маҳорат, санъат, “logos” – тушунча, таълимот) – муайян (ишлаб чиқариш, ижтимоий, иқтисодий ва б.) жараёнларнинг юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этилиши

Аннотация. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омиллардан фойдаланишнинг самарадорлигини кўрсатиб бериш, педагог ходим ва кадрларнинг ижтимоий-психологик турларга ажратиш. Кадрларнинг таълим жараёнини шакиллантириш ва замановий педагогик технологияларининг методик таъминотини назарий модели ҳамда педагогик шарт-шароитларни яратиш асосида ўтказилган илмий тадқиқот натижаларини тақдим этиш.

Аннотация. Продемонстрировать эффективность использования педагогических факторов при подготовке конкурентоспособных кадров, разделить педагогические кадры и персонал на социально-психологические типы. Представлены результаты научных исследований, проводимых на основе формирования процесса подготовки кадров и теоретической модели методического обеспечения современных педагогических технологий, а также создания педагогических условий.

Abstract. To demonstrate the effectiveness of using pedagogical factors in the training of competitive personnel, to divide pedagogical staff and personnel into socio-psychological types. Presenting the results of scientific research conducted on the basis of the formation of the training process of personnel and the theoretical model of the methodological support of modern pedagogical

technologies, as well as the creation of pedagogical conditions.

Кириш: Мавзунинг долзарблиги. Ҳозирги вақтда турли хил оммавий тадбирлар аҳолининг ижтимоий фаоллиги ва бўш вақтини ўтказишининг кенг ёйилган шакллари билан бири ҳисобланади, ҳамда шахснинг сиёсий ҳаёти, спорт, маданият, санъат ютуқларидан бевосита баҳраманд бўлиш эҳтиёжини қондиради. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари куп жихатдан уларнинг давлат органлари, сиёсий партия ва ҳаракатлар, шунингдек турли хил касба уюшмалари, спорт, маданият, диний ва бошқа ташкилотлар томонидан ўтказиладиган турли хил оммавий тадбирларда фаол иштирок этишлари билан боғлиқлиги ханузгача ўз ечимини топмаганлиги **мавзунинг долзарблигини белгилаб беради.**

Мақсади. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омиллардан фойдаланишнинг самарадорлигини кўрсатиб бериш, Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омилларнинг методик асосларини ишлаб чиқиш.

Шу ўринда, аввало оммавий тадбирларнинг турлари ва уларни ўтказиш тартибига тўхталишдан аввал, унинг луғавий маъносига алоҳида эътибор қаратсак. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «оммавий» сўзининг моҳиятига «оммага, кўпчиликка оид; кўпчилик томонидан ёки омма орасида бажариладиган оммавий иш, оммавий ҳаракатлар», деб изоҳ берилган.

Жамиятда кишиларнинг турли хатти-ҳаракатлари оммавий тарзда амалга оширилади. Қадимдан инсон яшаш учун курашиб келган. Бу жараёнда инсон хоҳиш-иродасининг турли шакллари намоён бўлган, яъни инсонда оммавий ҳаракатларга мойиллик юзага келган.

Уларнинг бир қанча ижтимоий-психологик турлари мавжуд ва миш-миш гаплар, оломон, намоёнлар ва бошқа шаклларда намоён бўлади.

Шахс узининг ижтимоий фаолиятида турли-туман воқеа-ҳодисаларга дуч келади, айниқса муомала жараёнида ўзи хоҳлаган ва хоҳламаган одамлар билан учрашади ва суҳбатлашади. Улар ўз дунёқарашига қараб, рухий жихатдан муайян мақсадга кўра жамоаларни вужудга келтиради.

Бундай жамоаларнинг хатти-ҳаракатлари ўрнатилган қонун ва ахлоқ қоидаларига тўғри келмаса, жамиятга зид хатти-ҳаракатлар ҳисобланади.

Жамоадан ташқари хатти-ҳаракат шахснинг қонун доирасидан четга чиқиши ва жамиятда ўрнатилган тартиб-қоида ҳамда қонунларни билиб-билмасдан бузиши, жамиятга қарши хатти-ҳаракатларни содир этишидир.

Шу сабабли жамоадан ташқаридаги ҳар қандай хатти-ҳаракат, яъни оммавий ижтимоий тартиббузарлик ижтимоий кўркув, ваҳима остидаги деликвент хулқ ўзгаришларини юзага келтиради. Деликвентлик - тартиб, тарбиянинг издан чиқиши, яъни тартибсизлик, тарбиясизлик, конфромлилик (ташқи таъсирларга берилиш), маданиятсизлик каби психик камчиликларни намоён этади. Инсон хулқ-атворида конформлик даражасининг кучайиши оқибатида ноадекват (номуносиб) хатти-ҳаракатлар юзага келади ва ташқи таъсирларга берилувчанлик ҳолатлари кузатилади. Натижада шахс хатти-ҳаракатларининг маълум меъёрлардан чиқиши ва жамиятдаги мавжуд

қонунчиликка мос келмайдиган кўриниши жамиятга зид хатти-ҳаракатлар деб аталади.

Кишиларнинг жамоадан ташқари салбий хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ жиноятлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 244, 277-моддалари асосида жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар ҳуқуқий тартибга солинган.

Оммавий тадбирларнинг икки тури мавжуд.

Рухсат этилган оммавий тадбирлар - кўнгилочар, театр-томоша, концерт, спорт, реклама дастурлари ва бошқа дам олиш дастурлари, умумхалқ, диний, касбий байрамлар ҳамда митинг, йиғилиш, намойишни ўтказиш мақсадида юридик ва жисмоний шахслар томонидан очиқ ва ёпиқ иншоотларда, майдонлар, бинолар ва бошқа жойларда тегишли орган ва идоралардан рухсат олган ҳолда ташкил этиладиган тадбирлар;

Рухсат этилмаган оммавий тадбирлар - тегишли давлат органлари ва идораларидан рухсат олмасдан ташкил қилинадиган митинг, йиғилиш, намойиш ва кўча юришлари.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда оммавий тадбирларни ўтказиш фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ифода этгани боис, жамоат хавфсизлигини таъминлаш нуқтаи назаридан тегишли давлат ҳокимияти органлари томонидан рухсат этилган тақдирдагина амалга оширилиши белгилаб кўйилган.

Рухсат этилмаган оммавий тадбирларни ўтказиш ёки режалаштириш қонунчиликда назарда тутилган муайян жавобгарликни юзага келтиради. Оммавий тадбирларнинг энг муҳим ҳуқуқий шарти уларнинг ўтказилишига давлат ҳокимият органларидан тегишли тартибда рухсатноманинг олинishiдир. Шу боис юридик адабиётларда *рухсат этилган ва рухсат этилмаган* оммавий тадбирлар деб, таснифланган.

Худудий белгиларига сараб оммавий тадбирлар:

- туман-шаҳар миқёсида;
- вилоят миқёсида;
- республика миқёсида;
- халқаро миқёсдаги турларга бўлинади.

Оммавий тадбирларнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

Митинг - фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги воқеаходисаларга, шахслар эки ташкилотларнинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги)га нисбатан ўз муносабатларини ифода этиш ва оммавий равишда муҳокама қилиш мақсадидаги оммавий йиғини;

куча ҳаракатлари - кўчанинг қатнов ёки пиёдалар йўлакларида, чорраҳаларида қандайдир масалаларга диққатни жалб қилиш мақсадида одамлар томонидан ташкил этиладиган оммавий ҳаракат;

намойиш - ҳаракат жараенида плакатлар, эълонлар ва бошқа кўргазмалар воситалардан фойдаланган ҳолда жамият сиёсий кайфиятининг одамлар гуруҳи томонидан оммавий намойиш этилиши;

йигилиши - фуқаролар гуруҳи томонидан ўзларининг кайфиятлари, муносабатлари ва қарашларини маълум жой, ҳудуд, биноларда бошловчи, бошқарувчи томонидан уларга қарши томонга маълум қилиниши.

Юқорида қайд этилган тадбирлар ўтказилаётганда жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, аҳолининг тинчлиги, осойишталигини сақлаш, фуқароларнинг эркинликлари ва қонуний манфаатларини турли тажовузлардан ҳимоя қилиш асосан ички ишлар органларининг зиммасидаги вазифалар ҳисобланади.

Оммавий тадбирларнинг мазмуни ва юналишига қараб қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

- ижтимоий-сиесий;
- оммавий-маданий;
- спорт-томоша;
- диний маросимлар.

1. *Ижтимоий-сиесий тадбирларга* намоёишлар, митинглар, юришлар, сиесий партиялар ва жамоат ташкилотларининг курултойлари (сездлари), сайловлар, турли даражалардаги депутатлар, Республика Президентининг сайланиши қабила қиради.

2. *Оммавий тадбирларнинг* яна бир кенг тарқалган тури *маданий-оммавий тадбирлардир*. Уларга қуйидагилар қиради: кўргазмалар, вернисажлар (кўргазмани очиш маросимлари), халқ сайиллари, театрлаштирилган томошалар, фестиваллар, ярмаркалар, концертлар ва хоказо.

3. *Спорт-томоша тадбирлари*, анъанага қура, республикамизда аҳоли оммавий дам олишининг кенг эйилган шаклларида бири ҳисобланади. Улар, миқёси ва муҳимлиги даражасига қура, халқаро, республика, вилоят, шаҳар ва туман миқёсидаги тадбирларга бўлинади. Одамларнинг оммавий тўпланиши ҳамда жамоат тартибининг ҳолатига кўрсатадиган таъсир даражаси бўйича қўриқлаш учун энг қийини футбол, қураш, катта теннис қаби спорт уйинларининг ўтказилишидир. Ушбу оммавий тадбирларнинг ўзига хос жиҳати, футбол матчларида муайян тоифадаги спорт ишқибозлари, турли спорт клубларига мансуб ашаддий муҳлисларнинг бўлишидир.

4. *Оммавий-диний тадбирлар*, жумладан республикамиздаги ҳар хил диний байрамлар, одатда, тегишли мачитларда диндорлар ва оддий қизиқувчилар кўплаб тўпланадиган шароитда ўтказилади. Ҳозирги вақтда давлат сиёсатининг динга муносабати ўзгаргани сабабли янги мачитлар қурилмоқда, эскилари тикланмоқда, диндорларга ибодат учун мақбул шароитлар яратилмоқда. Улар орасида фаолияти гайри ижтимоий хусусиятга эга бўлган ва атрофдагилар учун хавф туғдирадиган оқимлар бўлганлигини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Ушбу оқимларга кўпчиликка маълум бўлган «Ваххобийлар», «Ақромийлар», «Ҳизб ут-тахрир» қабила қиради. Улар уз сафларига эшларни тортадилар, одамларни йўлдан урадилар, баъзан эса ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этадилар.

Оммавий тадбир ўтказилаётган объект ва унинг атрофида турли хил фавқулотда вазиятларнинг келиб чиқишининг олдини олиш мақсадида, профилактика инспекторлари томонидан профилактик тадбирлар ўтказилаётганда куйидаги психологик билимларга эга бўлишлари мақсадга мувофиқ:

- жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлашга жалб этилган профилактика инспекторлар тезкор вазиятни доимий равишда *кузатишлари* асосида шубха уйғотувчи ва тез экстаз (жазава, узини юкотиш даражасида завкланиш, хаяжонланиш) ҳолатига тушиб қолувчи шахсларни аниқлаш;

- жамоат тартибининг бузилишига олиб келувчи сабаб ва шароит ларни аниқлаш ва уни бартараф этиш буйича ўз вақтида оммавий тадбир иштирокчиларига психологик таъсир чораларини кўриш;

-шубха уйғотувчи ва экстаз ҳолатига тушиб қолувчи шахсларга психологик таъсир курсата олиш (ходимлар томонидан доимий назоратда эканлигини хис қилиб туриши);

-тезкор ходимлар томонидан оммавий тадбир иштирокчиларига психологик таъсир курсатиш мақсадида миш-миш гаплардан фойдаланиш;

- оммавий тадбир иштирокчилари орасидан шубха уйғотувчи шахсларни олиб чиқиб кетишда обрусизлантириш усулидан фойдаланиш.

Айтиш жоизки, оммавий тадбир ўтказилаётганда оммавий тартибсизлик вужудга келишининг олдини олишда ички ишлар органлари ходимлари томонидан психологик билимларга эга бўлиш, айниқса инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлари психологиясини билиш муҳим аҳамият касб этади.

Инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлари доираси кенг бўлиб, биз мазкур мақолада асосан факат *миш-миш гаплар* ва *оломон психологиясига* тўхталиб ўтамиз.

Турли жамоаларни ҳаракатга келтирувчи омиллардан бўлмиш миш-миш гаплар ҳамда оломон доимо ҳуқуқшунослар, психологлар ва сотсиологлар диққат эътиборида бўлган. Жамоадан ташқари ахлоқ психологияси ҳақида бир катор олимлар уз қарашларини баён этган. Масалан, франсуз психологи Ле Бон Гюставнинг фикрига қура, «инсоннинг маълум бир гуруҳ эки жамоа орасида ўзига бўлган ишончи, иродавий кучининг ортиши ва интеллектуал онгининг сусайишини қузатамиз. Аксарият ҳолларда оломондаги одамда уз хатти-харакатига нисбатан назоратнинг юқолганлигини қуриш мумкин»¹.

Рус олими Ф. Н. Плевако инсонларнинг жамоадан ташқари хатти-харакатларини психологик жихатдан таҳлил этган ва умумий ҳулосага келган. Муаллифнинг фикрича, оломон - катта бир девор, ундаги одамлар эса ушбу девор элементларидир. Оломон орасида бўлиш, ундаги инстинкт белгиларидир. Инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлардаги зарур элементлардан бири унда лидернинг мавжудлигидир.

Шу нуқтаи назардан «инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакати» тушунчаси ижтимоий психология ва юридик психологияда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, инсон хулқ-атворининг маълум маънода ҳуқуқий нормадан чиқиши, унда инпулсив (шартсиз рефлекс) хара- катнинг намоен бўлиши билан изоҳланади. Бундан ташқари, инсон руҳиятида кучли кузталиш, хиссий мувозанатсизликнинг ортиши ва идрок этиш куламининг торайишини сезиш мумкин. Жамоадан ташқари хатти-харакатда асосий ролни, яъни доминантлик (устунлик)ни оломонга раҳбарлик, ташкилотчилик килаётган юлбошчилар бажаради. Шунинг учун ҳам одамларнинг жамоадан ташқари хатти-харакатларига жинойий-ҳуқуқий нуқтаи назардан баҳо берилганда юлбош- чилар жамоанинг ташкилотчиси ва раҳбари ҳисобланади. Улар асосан миш-мишларни тарқатишда ҳамда оломонни ҳаракатга кетиришда катта рол уйнайди. Ижтимоий психологияда шахснинг ижтимоий муносабатларга киришиши, турли ижтимоий қуринишлардаги хатти-харакатларининг ижтимоий психологик қонуниятлари урганилади. Чунки инсонларнинг бир-бирини идрок этиши муносабатлар механиз- минини яратди. Шу нуқтаи назардан одамларнинг жамоадан ташқари даги хатти-харакатини тартибга солишда бевосита оломон психоло- гиясини урганиш, яъни инсон хулқ-атворини ҳуқуқий жихатдан тартибга солиш ва меъерлаш мақсадга мувофиқдир.

Чунки ҳар бир жамаиятда жамоатчилик фикри, кайфияти ва ички маънавий-руҳий дунекараши асосида ижтимоий психологик қуринишлар, ходисалар, воқеалар намоен бўлиб, бу динамик ҳаракатга эга. Яъни оломондаги инсоннинг хатти-харакатларига ҳам биологик, ҳам ижтимоий омиллар доминантлик (устунлик) килади. Натижада инсонда ташқи ходисалар таъсирига берилиш ички иродавий бошқарув ва узини узи назорат қилишнинг сусайишини кузатиш мумкин.

Бу борада атоқли рус олими М .И. Эникеевнинг «аксарият жинойий хатти-харакатларнинг замирида одамларнинг айрим ижтимоий кўринишларга бўлган дезадаптатсиялашуви (мослаша олмаслиги) сабаб бўлади»¹, деган фикрларида қайсидир маънода ҳақиқат мавжуд.

Хулоса. Шу нуқтаи назардан ички ишлар органлари ходимлари уз касбий фаолиятида асосий ижтимоий-психологик қуринишлар (миш-миш гаплар, оломон)га қарши қурашишда оломоннинг ижтимоий ва этно-психологик хусусиятларини ва географик шарт-шароитларини чуқур ўрганиши ҳамда таҳлил қилиши муҳим урин тутди. Инсон ҳаёти давомида урф-одатлар, этник ва ижтимоий қадриятларга риоя этишга мажбур. Бу, уз навбатида, унинг жамоада ички муҳитни яратишида психологик механизм сифатида намоен бўлади. Аксарият ҳолларда инсонларнинг хатти-харакатларида ҳуқуқий нормалардан четга чиқишларда уларнинг айрим ижтимоий муносабатларга мослаша олмаслиги бош омиллардан бири саналади. Чунки ижтимоий мослашувчанликнинг юқлиги нафақат ички

¹Эникеев М. И. Юридическая психология. - СПб., 2005. - С. 65.

кадриятлар, юналишларнинг суслигида, балки ундаги ижобий ижтимоий стереотиплар ва кўникмаларнинг шаклланмаганлигида ва узига узи берган бахонинг пастлигида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан оломон таркибига кирувчи одамларнинг аксариятида миш-миш гапларга психологик юкумлилик, конформизм (ташки таъсирларга тез берилувчанлик) ҳолатлари купрок кузатилади. Айтиш жоизки, жамиятда булаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар бевосита инсонлар онгига ўз таъсирини ўтказди ва бу, қайсидир маънода, инсон хатти-харакатларини маълум бир меъёрдан чиқишига сабаб бўлувчи бош омиллардан биридир. Чунки ҳар бир инсон маълум бир жамоада узининг ички дунёқараши, эҳтиёж ва мотивлари асосида қандайдир вазифани бажаради.

Асосий ижтимоий психологик куринишлар, яъни миш-миш гаплар ва оломон ички ишлар органлари ходимлари учун доимо оператив қизиқиш уйғотган ва ҳамма вақт миш-миш гаплар тарқатган ҳамда жамоат хавфсизлиги, тартибига хавф солувчи шахслар ҳисобга олинган.

Юқорида қайд этилганлардан келиб чиқадиган бўлсак, асосий ижтимоий-психологик кўринишлардан бири бўлмиш миш-миш гаплар ва оломон психологиясини ўрганиш бугунги кунда ички ишлар органлари ходимлари фаолиятидаги муҳим муаммолардан бири саналади. Шу сабабли ушбу ижтимоий-психологик кўринишларга батафсил тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Исмоилова З.К. Талабаларнинг касбий педагогик малакаларини шакллантириш: Дис..... п.ф.н.-Т.: 2000.-133 б.
2. Иноятов У.И. Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш. Услубий кўллланма.-Т.: ЎМКХТТМ. 2001-43 б
3. Рашидов Х.Ф. Особенности развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане. - Т.: «Фан» Академия Наук Республики Узбекистан, Ташкент, 2004. - 288 с.
4. <http://www.lex.uz> (ЎзР қонун ва ҳужжатлари)
5. <http://www.ziyounet.edu.uz> (Билим портали)